

FRANSA’NIN OSMANLI DEVLETİ’NDEKİ KATOLİKLERİ HİMAYE HAKKI VE BUNUN SONA ERMESİ

Abdurrahman BOZKURT

Özet

Orhan Bey döneminden itibaren, siyasî ve malî kaygılarla bahşedilen imtiyazlar Kanuni Sultan Süleyman döneminde tahsis edilen kapitülasyonlarla genişletilmişti. Başlangıçta Osmanlı Devleti’nin kontrolü altında olan kapitülasyonlar yenilenen mukavelelere eklenen bağlayıcı hükümler nedeniyle zamanla temel bir sorun haline geldi. Yapılan mukaveleler, Osmanlı Devleti’nin siyasî ve malî beklentilerini karşılamadığı gibi kapitülasyon verilen devletler günden güne malî, ticarî ve hukukî haklarını arttırdılar. Kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı Devleti’nde yaşayan Katoliklerin hamiliğini elde eden Fransızlar, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde Katolikliği yaydılar. Yapılan çalışmalar özellikle Ermeniler arasında etkili oldu. Fransızlar bu vesile ile Osmanlı Devleti’nin iç işlerine müdahale etme fırsatı buldular.

Anahtar Kelimeler: Kapitülasyonlar, Katolik, Himaye, Osmanlı Devleti, Fransa.

Giriş

Osmanlı Devleti kuruluş döneminden itibaren hudutları dâhilinde ticarî faaliyette bulunmak isteyen devletlere imtiyazlar bahşetmişti. 1352 yılında Cenevizlilere tekstil sektörünün hammaddesi olan şap tekelinin verilmesi ilk imtiyaz olarak kabul edilmektedir. Dönemin Padişahı Orhan Bey, Venedik ile sürdürdüğü mücadelede Cenevizlilerin desteğini almak ya da tarafsız kalmalarını temin etmek maksadıyla böyle bir imtiyaz bahşetmişti¹. Bunun dışında İlk imtiyazlardan Osmanlı Devleti’nin gelirlerini arttırması ve uluslararası ticareti geliştirmesi de beklenmiş olmalıdır. Bu nedenle Orhan Bey’den

¹ Aybars Pamir, “Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, LI/2 (2002), 86.

sonra tahta çıkan Osmanlı padişahları farklı devletlere muhtelif imtiyazlar vereceklerdi.

Sırsındığı Zaferinden sonra şark ticaretini sürdürebilmenin Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmaya bağlı olduğunu anlayan Raguse Cumhuriyeti tüccarları için Osmanlı Devleti'nden himaye talep etti. Bu talebi olumlu karşılayan Osmanlı Devleti ile Raguse Cumhuriyeti arasında 1365 tarihinde bir mukavele akdedildi. Senelik 500 dükalık vergi karşılığında Raguse tüccarlarının şark denizlerinde serbestçe ticaret yapmaları kararlaştırıldı². Bunu müteakip Venedik, Toscana, Pizza, Ragusa Cumhuriyeti, Floransa, Ancona, Napoli gibi İtalyan kent devletleri, Osmanlı padişahları tarafından imtiyazlar aldılar. Padişah değişikliklerinde veya lüzumu görüldükçe bu imtiyazlar yenilendi³.

Fatih Sultan Mehmed döneminde de imtiyaz talep eden devletler geri çevrilmedi. Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun İstanbul'a hâkim olduğu dönemde Galata'da ticari faaliyette bulunan Cenevizliler, İstanbul'un fethinden sonra aman dileyince bunlara "Galata Ahitnamesi" ile mal ve mülklerinin müsadere edilmeyeceğine ve dini vecibelerini yerine getirebileceklerine dair teminat verildi⁴. 1460 yılında Pisa ve Floransa'ya ticari imtiyazlar verilerek, İstanbul'da bir balyos (elçi) bulundurma hakkı tanındı. 1480 yılında Venedik Cumhuriyeti'ne de aynı haklar tanındı⁵.

Yavuz Sultan Selim, Mısır'ın fethinden sonra, Memlûk Sultanları tarafından Katalan, Fransız ve Raguselilere verilmiş olan imtiyazların Osmanlı

² Reşat Ekrem (Koçu), *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920) ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923*, Türkiye Matbaası, İstanbul 1934, s. 8.

³ 1387 yılında Cenevizlilerle Osmanlı Devleti arasında bir ticaret muahedesi imzalanmış, 1416 yılında Yeni Foça'da bulunan Ceneviz müstemlekesi ile bunların himayelerine karşılık Osmanlı Devleti'ne yıllık 2.000 duka altın verilmesi, 1514 tarihinde Ankonalı tüccarlara Venediklilere verilen imtiyazların verilmesi kararlaştırılmıştı. İmtiyazların tecdidi safhasında ticaret yapma karşılığı ödenecek yıllık meblağ aynı kalıyor ya da arttırılıyordu. Reşat Ekrem, *a.g.e.*, s. 9-50.

⁴ Mahmut Şakiroğlu, "Fatih Sultan Mehmet'in Galatalılara Verdiği Fermanın Türkçe Metinleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV/25 (Ankara 1982), 211.

⁵ Halil İnalçık, antlaşmanın 1481 tarihinde yapıldığını ve Venedik tüccarlarının İstanbul'da ikamet etmelerine ve %2 gibi düşük bir gümrük vergisi ile ticaret yapmaları için imtiyazlar bahşedildiğini nakletmektedir. Daha sonra yenilenen bu imtiyazlarla Venedik tüccarlarının Kefe ve Trabzon'da da ticaret yapmalarına imkân tanınmıştı. Pamir, *a.g.m.*, s. 84-85.

egemenliğinde de geçerli olacağını ilan etti. Fakat bu imtiyazlar Osmanlı Devleti'nin tamamında değil sadece Mısır'da geçerli olacaktı⁶.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde de daha önce yapılan imtiyaz mukaveleleri yenilenmekle beraber⁷, Fransa ile kurulan ilişkiler neticesinde imtiyazlara yeni bir şekil verildi.

1. Kanuni Dönemi Osmanlı-Fransız İlişkileri ve Fransa'nın Katolikleri Himayeye Yönelik İlk Teşebbüsü

24 Şubat 1525 tarihinde Pavia'da Alman İmparatoru Charles-Quint (Şarlken)'e yenilerek hapsedilen Fransa Karalı I. François'in (Fransuva) yerine Kraliyet Naipliği yapmaya başlayan annesi Louise de Savoie Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a bir elçi göndererek yardım talebinde bulunmuştu. Kanuni bu talebe olumlu yanıt vermiş, bu arada I. François, Madrid Barışı'nı yaparak esaretten kurtulmuştu. Bundan kısa bir süre sonra Osmanlı ordusunun kazandığı Mohaç Meydan Savaşı I. François üzerindeki baskıları azaltmış, Osmanlı-Fransız ilişkileri olumlu bir seyir izlemeye başlamıştı. I. Charles-Quint ile yeniden arası açılan I. François, Rinçon adlı bir elçi göndererek Kanuni'den, Charles-Quint'e karşı müşterek tedbirler alınmasını teklif etti. Kanuni'nin tekliflerine sıcak baktığını gören Rinçon, Kudüs'te camii haline getirilen bir kilisenin Hıristiyanlara iadesini talep etse de Kanuni bu talebi münasip bir dille reddetti. Fransa'nın "zahiri veya tali" de olsa Osmanlı hudutları dâhilindeki Hıristiyanları himayeye yönelik⁸ bu ilk teşebbüsü, üstün taraf olan Osmanlı Devleti tarafından müzakere dahi edilmedi. Osmanlı Devleti'nin nabzını yoklayan Fransızlar bu taleplerini askıya alacak ve fırsat bulur bulmaz yeniden Osmanlı Devleti'nin karşısına çıkacaklardı.

⁶ Reşat Ekrem, *a.g.e.*, s.26, 30, 37, 38.

⁷ Zekeriya Türkmen, "Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, sayı 6 (1995), s. 330.

⁸ İsmail Soysal, "Türk Fransız Diploması Münasebetlerinin İlk Devresi", *Tarih Dergisi*, III/5-6 (Eylül 1951-Mart1952), 68-69.

a. 1536 Kapitülasyonlarından Kaynaklanan Haklar

1536 yılı Şubat ayında Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman ile Fransa Kralı I. François adlarına bir mukavele imzalandı. Bu mukavele ile taraflara karşılıklılık prensibi gözetilerek, muayyen bir müddet zarfında yekdiğerinin hudutları dâhilinde ticari, adli, hukuki ve diplomatik imtiyazlar tanyan ilk kapitülasyonlar tahsis edildi⁹.

Kapitülasyonlarla Fransız ve Osmanlı tebaalarının karşılıklı olarak yaşama, seyahat etme ve ticaret yapma hakları ile din, vicdan ve ibadet özgürlükleri taahhüt altına alınmıştı. Buna göre ticaret için Fransa'da bulunan Osmanlı tebaası Fransızların eskiden beri mükellef oldukları vergiler dışında herhangi bir ödeme yapmayacağı gibi aynı maksatla Osmanlı topraklarında bulunan Fransızlar da bütün Osmanlı tebaasının mükellef olduğu vergileri ödeyecekler, fazladan vergiye tabii tutulmayacaklardı. Ayrıca Fransa'ya İskenderiye'de bulunan Fransız konsolosunun¹⁰ yetkilerine sahip bir konsolosu İstanbul veya istedikleri bir mahalde bulundurma hakkı da verildi. Hâkim yetkisine de sahip olacak konsolos, tüccar veya efradı saire arasında çıkan ihtilaf ve hukuki meselelerle kendi memleketinde geçerli kanun ve dini adetlere göre ilgilenecekti. Osmanlı kolluk kuvvetleri hâkimin celb ve kararlarının uygulanması için gerekli tedbirleri almaya mecbur kılınmışlardı. Bundan başka kadılar subaşilar vesaire memurlar Fransız Konsoloshanesi tercümanlarından biri olmadan bir Fransız tebaasını sorguya çekemeyecek ve muhakeme edemeyeceklerdi. Ceza maddelerinden dolayı Fransız tebaasından bir tüccar veya herhangi bir kimse Osmanlı adliye memurlarının huzuruna celb ve davet olunmayacaktı. Davayı gerektiren bir ceza meselesinin İstanbul'da zuhurunda iki taraf derhal Babiâli'ye sevk ve izam olunacak, böyle meselelerin taşrada zuhurunda Padişah'ın en büyük vekili olan yetkilinin huzuruna çıkarılacaktı. Serbest ve tazyiksiz bir şekilde itiraf etmemesi halinde hiçbir Fransız'ın

⁹ Antlaşma tarihinin 1535 Şubat ayı olduğu iddia edilmekteyse de Jean de la Forest'nin Osmanlı ordusu ile birlikte İrakeyn Seferine katıldığı ve dönüşte bu antlaşmayı imzaladığı anlaşılmıştır. Bu da antlaşma tarihinin 1536 Şubat ayı olduğunu göstermektedir. Soysal, a.g.m., s. 77-78.

¹⁰ Memlûk Sultanları tarafından verilen imtiyazlar gereği Fransa İskenderiye'de bir konsolos bulundurma hakkına sahipti. Mısırın fethinden sonra bu imtiyazların Osmanlı egemenliğinde de geçerli olacağı ilan edildiğinden Fransızlar İskenderiye'de konsolos bulundurabiliyorlardı.

Müslüman sayılmayacağı da özellikle belirtilmişti¹¹. Bu hükümler Osmanlı topraklarına gelen Fransızlara din, vicdan ve ibadet özgürlüğü tanınacağı anlamına geliyordu. Kuruluş döneminden itibaren Osmanlı topraklarına gelen ya da yaşayan gayrimüslimlerin din, vicdan ve ibadetlerine müdahale edilmemiş, bu özgürlükler tanınmıştı. Ancak bu kez uluslararası bir mukavele ile tanınan haklar teminat altına alınıyordu. Her ne kadar mukavele karşılıklı prensipleri gözetilerek hazırlanmışsa da diplomatik, hukuki ve dini meseleler hakkında Osmanlı Devleti'nin herhangi bir talepte bulunmadığı, mukavenenin Fransızlar lehine tek taraflı olarak hazırlandığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Osmanlı Devleti'nin üstün taraf olduğu göz önüne alındığında Kanuni ve diplomatlarının art niyet aramaksızın Fransız taleplerini kabul ettikleri ileri sürülebilir.

1536 Kapitülasyonlarının her iki hükümdarın “müddet-i hayatında” geçerli olacağı kararlaştırılmıştı. François 1547, Kanuni 1566 yılında vefat ettiğinden kapitülasyonlar resmen yürürlükten kalkmıştı. II. Selim döneminde Fransızların talebiyle 1569 yılında kapitülasyonlar yenilendi. 1569 kapitülasyonları ile Fransızlara tanınan ticari ve adli ayrıcalıklar genişletildi. Öyle ki; diğer yabancı milletlere ait gemilerin Osmanlı denizlerinde Fransız bayrağı altında ticaret yapmalarının önü açıldı. Bu da yetmezmiş gibi daha önceki mukavelede altı çizilen; “kapitülasyonların iki hükümdarın hayatı boyunca geçerli olacağı” şeklindeki ibareye 1569 mukavelesinde yer verilmedi¹². II. Selim ve diplomatları, Kanuni döneminde altı çizilen bir hususu gözden kaçırmış, büyük bir hata yapmışlardı. Esasında bu husus bile kapitülasyonların sürekli hale gelmesi için yeterli idi. Fakat Fransızlar bunlarla yetinmeyecek yenilenecek mukavelelerle kapitülasyonların her defasında bir öncekine oranla daha da genişlemesini sağlayacaklardı.

Şu ana kadar bahsedilen kapitülasyonlarda, Fransa'nın Osmanlı hudutları dâhilindeki kutsal mekânları ya da Hıristiyanları himayesine yönelik açık ya da gizli bir madde bulunmamaktaydı. Ancak yapılan mukavelelerle tanınan hak ve özgürlüklerle Fransız vatandaşları ayrıcalıklı konuma gelmeye başlamışlardı. Bundan sonraki dönemde Fransızlar Osmanlı topraklarındaki Katolikleri

¹¹ Reşat Ekrem, *a.g.e.*, s. 403-410.

¹² Reşat Ekrem, *a.g.e.*, s. 410-415.

himayelerine almak maksadıyla alt yapı çalışmalarına hız verecek, Osmanlı Devleti'nin üstün taraf olma vasfını yitirmeye başlamasıyla birlikte bu yöndeki taleplerini gündeme getireceklerdi.

2. 1604 Kapitülasyonları ve Fransızların Katolikleri Himaye İddiaları İçin Altyapı Hazırlaması

I. Ahmed döneminde 1604 tarihinde akdedilen mukavele ile Fransız kapitülasyonları bir kez daha yenilendi. Yeni mukavelede hangi mezhepten olursa olsun Fransız ruhban tairesinin Osmanlı memleketlerinde kadimden oldukları yerlerde ayinlerini serbestçe icra edebilecekleri hükmü yer aldı. Bundan başka Kudüs'ün dâhil ve haricinde ve Kamame Kilisesi'nde kadimden beri oturan Frenk rahiplerinin el'an oturup ellerinde olan ziyaret yerlerinin yine ellerinde kalacağı, onlara kimsenin müdahale edemeyeceği ve vergi talebiyle rencide edilmeyeceklerine dair teminat verildi. Mezkûr ruhban tairesinin bir davalarının olması ve bu davanın yerinde faslolunamaması halinde İstanbul'a havale edileceği, Kamame Kilisesi'nde ayin icra eden rahiplerin emniyet ve huzur içerisinde oturabilecekleri ve istedikleri yerlere gidebilecekleri, lüzumunda yardım ve himaye esirgenmeyeceğine dair detaylar da unutulmamıştı. Daha da önemlisi Fransa sadece kendi tebaası için değil, dost ve müttefik devlet tebaaları için de aynı taahhütleri almıştı. Aslında Hz. Ömer döneminden itibaren Kudüs'ün İslam egemenliğinde bulunduğu süre zarfında Hıristiyanlara ait kutsal mekânlar ve bu mekânlarda görev yapan din adamlarının emniyet ve hürriyetleri yayınlanan fermanlarla güvence altına alınmıştı. Yavuz Sultan Selim Kudüs'ü fethettiğinde bu güvencelerin devam ettiğine dair bir ferman yayınlamıştı. Yavuz Sultan Selim'den sonra tahta geçen Padişahlar da bu femandaki esaslara riayet etmişlerdi¹³. Yani mukavele hâlihazırda mevcut hak ve özgürlükleri Fransa'nın inayetiyle bağlayıcı hale getirmişti. Bu vesile ile Fransa, Osmanlı İmparatorluğu dâhilindeki Katolikleri

¹³ 1917 yılı sonlarında Kudüs'e giren İngiliz Kumandan Allenby, Londra'ya gönderdiği telgrafta Kamame Kilisesi hakkında "Kiliseyi koruyan Halife Ömer'in yüce hukuku doğrultusunda" görev dağılımı yaptığını ifade etmişti. İsmet Üzen, "İngilizlerin Kudüs'ü Ele Geçirmesi ve General Edmunt H.H. Allenby'nin Kudüs'e Törenle Girişi (9-11 Aralık 1917)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIX/2 (2009), 329-344.

himaye etme konusunda gerekli zemini bulmuştu¹⁴. Fransızların gerçek niyetini anlayamayan I. Ahmet ve diplomatları Kanuni dönemindeki hassasiyeti sergileyememişlerdi.

3. 1673 Kapitülasyonları ve Fransızların Katolikleri Himaye Hakkını Elde Etmesi

1673 tarihli mukaveleyle; Kudüs'ü ziyaret için gidip gelen Hristiyanlar ve Kamame Kilisesi'nde bulunan ruhbanlarla ilgili taahhütler yenilendi. Mukavele ile Galata'da bulunan Jésuites (Cizvit) ve Capucins (Kapusen) tarikatları ruhbanının, ellerinde bulunan iki kiliseyi muhafaza etmeleri ve bu kiliselerden biri yandığı cihetle izni şer'i ile tamir edilmesi için de onay verildi. Galata'da hanelerinde İncil okuyan tüccarların rencide edilmeyeceğine dair bir teminat da mukavelede yer aldı. İzmir, Sayda, İskenderiye ve diğer iskelelerdeki Fransız kiliselerine müdahalede bulunulamayacağı, mukaveleye eklenen hükümler arasındaydı. Bu hükümler “Katolik mezhebinin suret-i mahsusada Fransa tarafından himayesini” temin etmişti¹⁵. Himaye sahası da İstanbul, Kudüs, İzmir, Sayda, İskenderiye şehirleri başta olmak üzere Osmanlı hudutlarının tamamını kapsayacak şekilde belirlenmişti. Osmanlı Devleti namına mukaveleyi imzalayanlar Fransızların gerçek niyetlerini anlayamamışlardı. Bu haliyle kapitülasyonlar yerli yabancı ayrımı yapmaksızın Osmanlı topraklarındaki Katoliklerin himaye hakkını Fransa'ya tanımıştı.

4. 1740 Kapitülasyonları ve Fransızların Katolikleri Himaye Hakkının Sürekli Hale Gelmesi

1740 yılında kapitülasyonlar artık alışlageldiği üzere genişletilerek yenilediği gibi sürekli hale getirildi. Son haliyle kapitülasyonlar, Fransız elçi ve konsoloslarının diledikleri tercümanları ve yasakçıları kullanabilmelerine izin veriyordu. Elçi ve konsolosların vekili olmaları hasebiyle tercümanların vazifelerini hakkıyla yaptıklarında sorgulanamayacakları ve hapsedilmeyecek-

¹⁴ Reşat Ekrem, *a.g.e.*, s. 421-424.

¹⁵ Bundan başka İslamiyet de yasak olmasına karşın Fransız konsolos, tüccar, ruhban ve tercümanlarının kendi nefisleri için şarap imal etmelerine ve dışarıdan getirebilmelerine izin verilmişti. Reşat Ekrem, *a.g.e.*, s. 426-430.

leri, bir hususta kusurlu buldukları takdirde elçileri ve konsolosları tarafından tedip edilecekleri, bu esnada başka hiç kimsenin müdahale etmesine izin verilmeyeceği de kararlaştırıldı. Bundan başka Osmanlı reayasından olup Fransa elçisi sarayında hizmet edenlerden yalnız on beş nefer hademenin tekâliften muaf olup rencide edilmeyecekleri, Fransız tüccarlarının Yahudiler dâhil olmak üzere diledikleri milletten simsar istihdam edebilmeleri teminat altına alındı. Fransız ruhbanının Kudüs'te sahip oldukları yerlerin zamanla harap olması halinde, İstanbul'daki Fransız elçisinin iltimasıyla tamirine müsaade olunacağı da belirtildi. Oysa İslâm Hukuku'na göre Dar'ül İslâm'daki kiliselerin tamiri Halife'nin iznine tabii idi. Bu mukavele talep halinde Osmanlı Padişahlarını Kudüs'teki kiliseye tamir izni verme taahhüdü altına sokmuştu¹⁶.

1740 kapitülasyonları ile Fransızların elde ettiği haklar hukuki bir zemin kazandı. Fransa, mezhep ve millet ayrımı gözetilmeksizin Latin Katolik mezhebine mensup din adamlarının, bunlara ait vakıf, okul, dispanser (muayene, sağlık ocağı), hastane, yetimhane, kilise ve benzeri müesseselerin hamisi olduğunu ileri sürecekti¹⁷.

Affedilemez bir hata sonucu daimi hale getirilene kadar yapılan kapitülasyon mukavelelerinde Fransız vatandaşları diğer yabancılara oranla ticari ve hukuki ayrıcalıklar kazanmışlardı. Fransız sefarethanesinde istihdam edilen çoğunlukla yabancı dil bilen gayrimüslimlerden seçilen Osmanlı tebaasına vergi muafiyeti getirilmişti¹⁸. Ancak Fransa bu ayrıcalıklarla yetinmeyecek, kapitülasyon mukavelelerine dâhil edilen hükümleri suiistimal edecek, himayesi altında bir Katolik kolonisi teşkil etmek suretiyle Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale edecekti.

¹⁶ “Fransız elçi, konsolos, tercümanlarıyla onlara tabii olan tüccar ve sanatkârları, Fransız kaptan ve gemicileri ruhban ve piskoposları hakkındaki bu mukavelename mer’i ve muteber tutulacak ve bu maddelerin mefhumlarına mugayir, evvel ve sonraki tarihlerdeki emir dahi ibraz olunursa mukavelename hilafına bir muamele yapılmayacaktı”. Reşat Ekrem, *a.g.e.*, s. 430-437; Pamir, *a.g.m.*, s. 99-100.

¹⁷ Adnan Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Ankara 2006, 99-100.

¹⁸ Pamir, *a.g.e.*, s. 100.

5. Fransa'nın Himaye Sahasını Genişletme Faaliyetleri

1535 yılında kapitülasyonlardan istifade etme hakkını kazanan Fransa himaye konusunda emsal ve önder oldu. Usta Fransız diplomatları tarafından hazırlanan mukavelelerde yer alan maddeler¹⁹, mali ve hukuki sahalarda Osmanlı Devleti'nin hareket kabiliyetini sınırlandırıyordu. Fransızlar elde ettikleri haklara dayanarak himaye ettikleri zümreyi genişletmeye çalışıyorlardı.

Kapitülasyonlardan istifade etme hakkı elde eden Fransız konsoloslar ve tüccarlar maiyetleri ile birlikte Osmanlı topraklarına akın etmeye başlamışlardı. İslam hukukuna göre can, mal ve ırz güvenliği gibi temel hak ve özgürlükleri garanti edilen resmi yetkili ve tüccarlarla maiyetlerine Osmanlı Devleti'nin izni ve onayı ile konsolosluklar tarafından beratlar veriliyordu. Şahsa ait beratlar uygulamada o şahsın ailesini de himaye altına almış ve zamanla bu bir teamül haline gelmişti. Berat bahşedilen şahıslara da İslam hukukundan hareketle “müste'min” adı veriliyordu. Ancak zamanla bu beratlar, Osmanlı hudutları dâhilindeki Fransız vatandaşlarının tamamına himaye sağlar mahiyete kavuşturulacaktı²⁰.

1569 kapitülasyonları ile yabancı devlet ya da milletlere ait gemilerin Osmanlı denizlerinde Fransız bayrağı altında ticaret yapmalarının önü açılmıştı. Bu tarihten sonra Fransız yetkililer Osmanlı denizlerinde ticaret yapmak isteyen yabancılar için de berat adı verilen himaye vesikaları düzenlenmesini sağlamışlardı. Fransızlardan sonra kapitülasyon elde eden devletlere tabii vatandaşlar bağlı buldukları devletlerden berat temin etmek suretiyle ticaret yapma hakkı kazandılar. Böylelikle himaye altındaki yabancı şahısların sayısı her geçen gün daha da arttı. Bu da yetmezmiş gibi kapitülasyonlardan istifade eden devletler Osmanlı Devleti'nden izin almaksızın yabancı devletlere ve hatta

¹⁹ 1673 ve 1740 tarihlerinde Osmanlı Devleti ile Fransa arasında yapılan mukavelelerle, İstanbul'da elçisi ya da temsilcisi olmayan devletlere tabi yabancı vatandaşların Fransız bayrağı ve himayesi altında Osmanlı Devleti'nde ticaret yapmalarına olanak sağlanmıştı. Belkıs Konan, “Osmanlı Devletinde Protégé (Koruma) Sistemi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, LVIII/1 (2009), 169-172.

²⁰ Belkıs Konan, “Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonlar Çerçevesinde Yabancıların Din ve Vicdan Özgürlüğü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, LVII/1 (2008), 169; Gülnihal Bozkurt; “İslam Hukuku'nda Müste'menler”, *Prof. Dr. Fadıl H. Sur'un Anısına Armağan*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, s. 361-379.

Osmanlı Devleti'ne tabii vatandaşlara Protégé ya da patent adı altında himaye vesikası dağıtmaya başladılar. Bazen gelir elde etmek amacıyla bazen de siyasi emellerle ücretsiz dağıtılan himaye vesikaları Osmanlı Devleti açısından başlı başına bir sorun haline geldi²¹.

1740 Kapitülasyonları, Fransız elçi ve konsoloslarının diledikleri tercümanları ve yasağçaları kullanabilmelerine izin vermişti. Fransızlar bundan hareketle sadece yabancıları değil, özellikle Osmanlı tebaasından yabancı dil bilen gayrimüslimleri tercüman, kâtip, muhafız (yasağçı ve kavas), hizmetli ve hatta konsolos unvanlarıyla istihdam ederek himayeleri altına aldılar. Osmanlı tebaasından olup bu şekilde yabancı devletlerin himayesini temin eden şahıslara “mahmî” adı verilmekteydi. Mahmîler yabancı devletlere tabii müste'menlerle aynı haklara sahip olmakla beraber Osmanlı tebaası da olduklarından Osmanlı tebaasının sahip oldukları haklardan da istifade edebiliyorlardı. Berat verilen şahıslar bir çeşit diplomatik dokunulmazlığa sahip oluyordu. Berat sahibi şahıs bazı koşullarda Osmanlı ceza yasasından muaf tutuluyor, ticari ayrıcalıklar elde ediyor ve daha az gümrük vergisi ödeme hakkına sahip oluyordu. Berat verilen şahısların hemen hemen tamamı gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Elde ettikleri beratlar sayesinde gayrimüslimler Osmanlı'nın iç ve dış ticaretine hâkim hale gelmişlerdi²².

Bu yönüyle mahmîlerin uluslararası hukukta çifte vatandaşların sahip olduğu haklara sahip olduklarını iddia etmek yanlış olmasa gerektir. Esasında 1740 kapitülasyonları suiistimalleri önlemek amacıyla Fransız elçi ve konsolosları hizmetinde istihdam edilecek nefer sayısını on beş ile sınırlanmıştı²³. Yani Osmanlı Devleti tebaasından azami on beş şahsın Fransızların istifade ettiği ayrıcalıklardan yararlanmasına müsaade etmişti. Fakat Fransızlar mukavelelere yeni hükümler eklemek suretiyle farklı bir çözüm buldular. 1740 kapitülasyonlarında Fransız tüccarlarının Yahudiler de dâhil diledikleri milletten simsar istihdam edebilmelerine izin veren bir madde vardı. Yahudi vurgusunun yapılması Fransızların Yahudilere yönelik himaye iddialarına zemin hazırladığı gibi bu madde himaye yelpazesinin eskisine oranla çok daha hızlı ve kolay bir

²¹ Belkıs Konan, “Protégé Sistemi”, s. 172-173.

²² Salahi R. Sonyel, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Koruma (Protégé) Sistemi ve Kötüye Kullanılışı”, *Belleten*, LV/213 (1991), 360.

²³ Reşat Ekrem, *a.g.e.*, s. 430-437; Pamir, *a.g.m.*, s. 99-100; Konan, *a.g.m.*, s. 176-178.

şekilde genişlemesine yol açacaktı. Zira bu madde Fransa ve kapitülasyon sahibi diğer devletlerin gayrimeşru yollardan himaye vesikası dağıtmak yerine simsar adı altında meşru yollardan himaye vesikası dağıtmalarına imkân sağlamaktaydı.

Himaye altındaki şahısların sayısı tam olarak bilinmemekle beraber, 1793 yılında Halep Valisi'nin yaptırdığı tahkikat sonucunda şehirde berat sahibi olup ticaretle uğraşan 1.500 şahıs bulunduğu tespit edilmişti. Kapitülasyonlara göre vali bu şahıslar hakkında doğrudan hukuki muamele yapma yetkisine sahip olmadığından durumu Babiâli'ye bildirmiş, İstanbul'dan Halep'e giden heyetin yaptığı tahkikat neticesinde altı şahsın gerçekten berat sahibi olduğu geri kalanların gayrimeşru yollardan berat elde ettikleri ortaya çıkmıştı. Bu şekilde berat elde eden şahıslar tahkikat heyeti üyelerine rüşvet teklif etmekten çekinmemiş, buna karşın bunların beratlarına el konulmuş ve cezalandırılmak üzere İstanbul'a gönderilmişlerdi²⁴.

1860'lı yıllarda Amerikan orta elçiliğinin tahminine göre yaklaşık 700.000 nüfuslu İstanbul'da 50.000'e yakın şahıs himaye vesikasına sahipti²⁵. Bu tahmin Osmanlı Devleti'nin suiistimalleri önlemek amacıyla müracaat ettiği tedbirlerin fayda sağlamadığını göstermektedir.

6. Osmanlı Devleti'nin Suiistimallere Karşı Aldığı Tedbirler

Kapitülasyonlardan istifade eden devletlerin himaye ettikleri şahısların sayılarını her geçen gün arttırmaları Osmanlı Devleti'nde kaygı uyandırmaktaydı. 1722 yılında Hıristiyan ve Yahudilere ellerindeki patentlere dayanarak vergi muafiyeti sağlanmayacağı bildirilmiş, 1758 yılında elçilerin kendilerine tanınan sayıda tercümanla yetinmeleri ihtarında bulunulmuştu. 1786 yılında yabancı sefaretlere verilen notada, bundan sonra sadece tercümanlara berat verilmesi, tüccarlara ise verilmemesi istenmişti. 26 Mart 1806'da Osmanlı Devleti tarafından yabancı elçiliklere “tercümanların görevleri dışında başka işlerle uğraşmamalarını” tembihleyen bir nota verilmiş, “aksi halde beratlarla tanınan ayrıcalıklara uyulmayacağı” da bildirilmişti. Takdir edileceği üzere herhangi bir müeyyidesi bulunmayan bu uyarılar caydırıcı olmamıştı. 1806 yılında Fransa

²⁴ Sonyel, a.g.m., s. 360-361.

²⁵ Sonyel, a.g.m., s. 367.

bundan böyle berat dağıtmayacağını açıklamış, İngiltere 1809 tarihli Çanakkale Barış Antlaşması ile zimmî tüccarlara berat ve patent dağıtmayacağını kabul etmişti. Bu taahhütlere karşın yabancı devletler berat dağıtmaya devam etmiş, 1812 yılında bazı bölgelerde ticaretle uğraşan zimmîlerin patentleri iptal edilmiş ayrıca Müslüman tüccara da Avrupa tüccarlığı statüsüne geçme izni verilerek, hayriye tüccarı kavramı getirilmişti. 27 Ocak 1852 tarihinde Osmanlı Hükümeti, elçiliklere gönderdiği bir nota ile yabancı elçilik ve konsolosluklarda çalışanlar dışında hiç bir Osmanlı vatandaşına berat verilmemesi gerektiğini vurgulamış, verilse bile bu patentlerin Osmanlı Hükümeti tarafından tanınmayacağını bildirmişti. 14 Eylül 1860 tarihinde Osmanlı Devleti elçiliklere bir nota daha vererek yabancı tabiiyetine geçen Osmanlı vatandaşlarının üç ay içinde ülkeyi terk etmek zorunda olduğunu, ülkeyi terk etmeyenlerin yabancı vatandaşlık iddialarının kabul edilmeyeceğini bildirmişti. Bu nota öncekine oranla daha etkili olmuş ve yabancı elçilik temsilcilerinin onayıyla mahmî sorununu görüşmek üzere bir komisyon toplanmıştı. Bu komisyon da meseleye kalıcı bir çözüm bulamadığından Babîli daha ciddi tedbirler alma ihtiyacı hissetmiş, 9 Ağustos 1863 tarihinde yayımlanan Memalik-i Mahruse-i Şahanede Bulunan Düvel- i Ecnebiyye Konsoloslukları Hakkında Tanzim Kılınan Nizamname ile patentlerin sayısına bir sınır getirilmiş ve mecbur kalınmadıkça Osmanlı vatandaşlarının yabancı devletler tarafından konsolos tayin edilmeyeceği belirtilmişti. Ayrıca yabancı elçilik ve konsolosluklarda görev yapacak Osmanlı tebaasının sayısı sınırlandırılmış, “muvakkat mahmî” kavramı getirilmişti. Buna göre Protégé (himaye) kavramı sadece kişinin kendisi ve hizmette bulunduğu süre ile sınırlandırılacak ve söz konusu himaye aileleri kapsamayacaktı. Nizamname geçmişte himaye altına alınmış Osmanlı vatandaşlarını kapsamıyordu. Ancak yine de suiistimaller devam etmiş, Osmanlı Devleti yabancı elçiliklere 14 Eylül 1866, Nisan 1869 ve 7 Temmuz 1869 tarihlerinde yeni notalar göndermişti. Bu notalar, Osmanlı Devleti’nin himaye sistemini egemenliğine karşı büyük bir engel olarak görmeye başladığını ve bu engeli kaldırarak tebaası arasındaki hukuksal eşitsizlikler yok etme ve tebaasına sahip çıkma çabasına girdiğini” göstermekteydi. Bu nizamnamenin ardından yabancı devletler yine çok tartışılacak bir yönleme müracaat ettiler. Bundan böyle yabancı devletler himayelerini almak istedikleri şahısları tabiiyetlerine kabul ederek bu şahıslara pasaport tevdi ettiler. Osmanlı Devleti özellikle gayr-i

müslimlerin tabiiyet değiştirerek himaye elde etmeleri üzerine 19 Ocak 1869 tarihinde Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi çıkardı. Bu yasa ile Osmanlı tebaasının yabancı devlet vatandaşlıklarına izinsiz olarak geçmesi yasaklandı. Osmanlı hükümetinden izin almaksızın bir başka devlet vatandaşlığına geçen şahısların yeni tabiiyetleri geçersiz sayılacaktı. Tüm bunlara karşın çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturduğu çok sayıda Osmanlı vatandaşı yabancı devlet vatandaşlığına geçmeye devam ediyordu. Osmanlı Devleti'nin kararlı politikası sayesinde Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya, Rusya Osmanlı hükümetinin izni olmaksızın hiçbir Osmanlı vatandaşını kendi tabiiyetlerine kabul etmeyeceklerini açıkladılar. Ancak bu devletler verdikleri sözün gereğini yapmayarak eski uygulamaları sürdürdüler. Amerika Birleşik Devletleri ise herhangi bir açıklama yapmaksızın Osmanlı tebaasını tabiiyetine almaya devam etti.²⁶

7. Katolik Tarikatları ve Misyonerlik Faaliyetleri

Kapitülasyonların sağladığı imkânlardan yararlanan Fransız misyonerleri²⁷ başta İstanbul olmak üzere Osmanlı topraklarına gelmeye başladılar. Bu anlamda ilk misyonerler İstanbul'a gelen Jésuite rahipleriydi. Görünürde “sayısı gittikçe azalmakta olan Beyoğlu ve Galata Katolikleri Papa'dan İstanbul'a birkaç Jésuite misyoneri göndermesini rica etmiş, Fransa Büyükelçisi Baron de Germales ile Venedik Balyozu Morosini'nin de aracılığıyla Jésuite rahipleri 8 Kasım 1583 tarihinde beş kişilik küçük bir

²⁶ Konan, a.g.m., s. 179; Sonyel, a.g.m., s. 360-378.

²⁷ Esasında Katolik tarikatları, Ortodoksları Katolikleştirmek için müsait ortamı IV. Haçlı Seferi sonrasında bulmuşlardı. IV. Haçlı Seferi sonucunda İstanbul'u işgal eden Haçlılar kentte bulunan Ortodoksları Katolikleştirmek maksadıyla yoğun faaliyette bulunmuşlardı. 1220 yılında Saint François tarikatına mensup Franciscain (Fransiskan) rahiplerinden Conventuel (Konventüel) rahipleri İstanbul'a gelmişlerdi. Ortodoksları Katolikleştirmeye yönelik misyonerlik faaliyetleri yürüten Conventuel (Konventüel) rahipleri Bizans ve Roma kiliselerini birleştirmeyi hedefliyorlardı. Aynı amaçla XIII. yüzyıldan itibaren Dominicain (Dominiken) rahipleri de İstanbul'a gelmişlerdi. Bizans hanedanlarının yeniden İstanbul'a hâkim olmasıyla Katolik rahiplerin faaliyetleri azalmıştı. Kapitülasyonlar Katolik misyonerleri yeniden harekete geçirecekti. Nurettin Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1952, I, 66-70; Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Neşriyat, İstanbul 1977, I-II, 269-277; Yahya Akyüz, *Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s. 95-96.

gurupla İstanbul'a gelmişlerdi. 18 Kasım 1583 tarihinde Galata Saint-Benoît Manastır ve Kilisesi'ne yerleştirilen Jésuite Rahipleri burada bir okul açarak öğretim faaliyetlerine başlamışlardı. Jésuite tarikatına mensup misyonerlerin İstanbul'a gelmesinden sonra diğer Katolik misyonerleri de Osmanlı topraklarına geldiler²⁸.

Misyonerlerin rehberliğinde açılan sosyal ve kültürel müesseselerin sayı ve faaliyetleri günden güne artıyordu. XX. yüzyıla gelindiğinde Fransız misyonerlerinin çalışmaları semeresini vermiş, başta Payitaht olmak üzere muhtelif Osmanlı vilayetlerindeki Fransız müesseselerinin sayısı 2040'a ulaşmıştı²⁹.

Misyonerler, Müslümanlarla başta Ermeni ve Rumlar olmak üzere Doğu Hıristiyanlarını Katolikleştirme hedefleri ile Osmanlı topraklarına gelmişlerdi. Müslümanların dinlerinden döndürmenin oldukça zor olduğunu anlayan misyonerler Rumları ve Ermenileri Katolikleştirmek için yoğun faaliyetlerde bulunacaklardı.

a. Fransa'nın Doğu Hıristiyanlarını Katolikleştirme Çabaları

Katolik misyonerler Müslümanlara yönelik çalışmalarından sonuç alamadıklarından rotayı Doğu Hıristiyanlarına çevirdiler. Fransız misyonerleri

²⁸ Franciscain tarikatına mensup Conventuel rahipleri, Dominicain rahipleri, Capucin'ler, Saint François tarikatının ikinci koluna mensup olan Observant'lar, Riformati'ler, Lazariste'ler, Filles de la Charité rahibeleri, Écoles Chrétiennes rahipleri, Notre Dame de Sion rahibeleri, Gürcü Katolik rahip ve rahibeleri, İtalyan İvrea rahibeleri, Franciscaine rahibeleri, Dominicaine rahibeleri, Assomption rahipleri, Assomption Rahibeleri, Calais'li Franciscaine rahibeleri, Mariste rahipleri Petites Soeurs de Pauvres, Soeurs de l'immaculée Conception de Lourdes, Salesienler Osmanlı topraklarında faaliyet sürdüren misyonerlerden bazılarıydı. Polvan, *a.g.e.*, s. 73-79; Ergin, *a.g.e.*, s. 273-277; Akyüz, *a.g.e.*, s. 95-96; Nahit Dinçer, *Yabancı Özel Okullar*, İstanbul 1978, s. 17.

²⁹ XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde, Fransızlara ait 878 eğitim, 101 sosyal, 745 dini, 170 sağlık, 70 yetimhane, 69 ikamet, 7 ziraat ve sivil toplu müessesesi bulunuyordu. Fransız sosyal ve kültürel müesseseleri hakkında teferruatlı bilgi için bkz. Şişman, *a.g.e.*, s. 109-311; Şerife Yorulmaz, "Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması (19. yüzyıl - 20. yüzyıl başları)", *OTAM*, sayı 11 (Ankara 2000), s. 697-768.

daha çok Osmanlı Devleti'nde yaşayan Gregoryen mezhebine mensup Ermeniler arasında propaganda yapıyorlardı³⁰.

Katolik propagandasının yoğunlaşması ve bu konu ile ilgili şikâyetlerin artması üzerine Osmanlı Devleti Katolikliğe geçenleri sürgün cezasına çarptırılmış, misyonerleri yakalayıp sınır dışı etmiş, himayeci devletlere bu tür faaliyetlere cevaz verilmeyeceğini bildirmiş, Katolikliği yaymak amacıyla dağıtılan kitapları yasaklamış, kadim kiliselere cemaatlerine sahip çıkmaları için uyarılarında bulunmuştu. Fakat programlı bir şekilde çalışan misyonerler fakir Ermenilere nakdi ve ayni yardımlarda bulunuyor, zengin Ermenilerin batıya açılmaları için imkân sağlıyorlardı. Yapılan propagandalarda “Ermenilerin Osmanlı idaresinden bir Frenk kavmi aracılığıyla kurtulacağına dair eski bir efsane” canlandırılıyordu. Misyonerler, Ermeni kiliselerindeki ağır perhiz ve orucun Katoliklerde 40 gün ile sınırlı olduğunu açıklayarak da taraftar topluyorlardı. Katolikleşecek Ermenilere Papa’dan destek sağlanacağı da ileri sürülüyordu. Bu vaat ve propagandalar özellikle Ankara, Halep, Şam ve İstanbul’daki Ermeniler arasında etkili oluyor, Katolik mezhebi hızla yayılıyordu. Bundan dolayı endişelenen Eçmiyazın Ermeni Katogigosluğu, Katolikleşen Ermenilere karşı tedbir alma ihtiyacı hissetti. Katolik Ermenilere kilise hizmeti yasaklandı. Bu yasak Katolikleşen Ermenilerin nikâh akdi ve cenazelerin defni gibi hizmetlerinin aksamasına neden oldu. Katolikleşen Ermenilerin cenazeleri Ermeni mezarlıklarına kabul edilmediğinden sahiplerinin bahçelerine defnedildiler. Bunun üzerine Katolikleşen Ermeniler gizlice Frenk kiliselerine devam ederek onlardan hizmet almaya başladılar. Ermeni Patrikleri mezhep değiştirdiğini tespit ettikleri şahısların sürgün cezasıyla tecziyesi için Babîâlî’ye müracaat ettiler. Ancak Katolik propagandalarına karşı mücadele eden Ermeni din görevlileri Fransız yetkililerin doğrudan hedefi haline geliyorlardı. Katolik mezhebine geçen Ermenileri takip ederek cezalandırılmalarını sağlayan Patrik Zaharya’nın çabaları başta Fransa olmak üzere Avusturya ve İspanya’nın tepkisini çekmiş ve baskılar üzerine Patriğin görevine son verilmişti³¹. Yine Katolik misyonerlik faaliyetlerine karşı mücadele eden Ermeni Patriği Avedik’in Fransa elçisi Fériol’ün tertipleri sonucu azledilerek

³⁰ Ali Arslan, *Kutsal Ermeni Papalığı Eçmiyazın Kilisesi’nde Stratejik Savaşlar*, Truva Yayınları, İstanbul 2005, s. 53.

³¹ Arslan, *a.g.e.*, s. 53.

sürgün cezasına çarptırıldığı Sakız adasına giderken yolda kaçırılması ve Fransa'ya götürülerek Bastil'de hapsedilmesi³², Ermeni din adamlarının Katolik misyonerlerine karşı mücadele azmini zayıflattı.

En nihayetinde Ermeni Patrikhanesi Katolikleşen Ermenilerle anlaşmaya karar verdi. Yapılan görüşmeler neticesinde Katoliklerin ayin ve ibadetler konusunda istedikleri değişiklikler kabul edildi. Sağlanan uzlaşma metni “dostluğa da’vet” adı altında bir risale halinde cemaate ilan edildi. Varılan mutabakat 19 Nisan 1820 tarihinde Kumkapı Patrikhanesi'nde icra edilen Pazar ayinine Katolik papazların da katılımı ile kutsandı. Ancak bu tür değişikliklere Eçmiyazın Ermeni Katogigosluğu'nun karar vereceğini savunanlar varılan mutabakata muhalefet ettiler. Muhalifler Patrik Bogos ve Patrik umuruna karışmakla suçladıkları Aznavuroğlu Karabet'i Babîâli'ye şikâyet ettiler. Babîâli ise bu meselelerin cemaatin iç meselesi olduğunu ileri sürerek Patrik'i destekledi. Bunun üzerine muhalifler 20 Ağustos 1820 tarihinde Patrikhane'yi bastılar. Patrikhane'nin kapısını kırıp tehdit eden 20 kişi Osmanlı zabıtası tarafından ele geçirildi. Bunların bir kısmı idam, geri kalanları sürgün cezalarına çarptırıldı. Risaleyi hazırlayanlara da Babîâli tarafından muhtelif cezalar verildi³³.

Osmanlı donanmasının yakıldığı Navarin hadisesi sonrasında Fransız, Rus ve İngiliz elçilerinin İstanbul'u terk etmelerini fırsat bilen Osmanlı Devleti İstanbul'daki Katolik Ermenileri topluca memleketin muhtelif bölgelerine sürdü. Ancak Katolik misyonerler kadim mezheplere inanan Ermenilerin Rusya ile yakınlık kuracakları yönünde propaganda yaptıklarından Osmanlı yöneticilerinin Katolik Ermenilere karşı tutumu değişmeye başladı³⁴.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlardan istifade eden Fransa, 1829 Edirne Antlaşması'nın ardından Katolikleşen Ermenilerle ilgili faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Fransa Büyükelçisi, Katolikleşen Ermenilerin ayrı bir cemaat olarak tanınmasını, başlarına bir nazır atanmasını ve sürülenlerin İstanbul'a dönüşüne izin verilmesini talep etti. Bunun üzerine Katolik

³² Kemal Beydilli, *II. Mahmud Devrinde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesi'nin Tanınması (1830)*, yay. Gönül Alpay Tekin-Şinasi Tekin, Cambridge 1995, s. 1-3.

³³ Beydilli, *a.g.e.*, s. 4-7.

³⁴ Beydilli, *a.g.e.*, s. 8-20.

Ermenilere “cemaat statüsü” verildi. Katolik Ermenileri tarafından Piskopos seçilen Agop Çukuryan 5 Ocak 1831 tarihinde II. Mahmud’un tasvibiyle görevine başladı. Çukuryan sadece Katolik Ermenilerin değil Osmanlı Devleti’ndeki bütün Katoliklerin piskoposu idi³⁵. Fransız misyonerlerin çabaları semeresini vermiş Katolik mezhebi Ermeniler arasında yayılmış ve Katolik Ermeniler cemaat statüsü kazanarak Osmanlı Devleti tarafından tanınmışlardı.

Fransızlar Rumları Katolikleştirmek için de çok yoğun bir çaba sarf ettiler. Misal olarak 1860 yılında Osmanlı Devleti’ne tabii olup Trakya’da Maydos kentinde yaşayan Rum ahaliye kentte bulunan Fransız konsolos yardımcısının himayesi altındaki Katolik kilisesinin rahibi Abbé Spadaro tarafından “Latin himayesi” sağlanmıştı. Bundan sonra Maydos kenti sakinleri Latin reaya statüsü kazanarak ticari ve diplomatik ayrıcalıklara sahip olmuşlardı³⁶. Ancak Rumlar mezheplerinden dolayı daha çok Rus himayesini tercih ettiler. Osmanlı Devleti’nin usulsüz şekilde elde edilen beratlar hakkında yaptırdığı tahkikatlar üzerine Rumlar, Rus Elçi ve Konsoloslarına müracaat ederek veya doğrudan Rusya’ya giderek Rus tabiiyetine girdiler³⁷.

8. Propaganda Kongregasyonu ve Himaye Bölgelerinin Fransa ile Avusturya Arasında Paylaşılması

Rönesans ve Reform hareketleri sonucunda Hıristiyanlık yeniden yorumlanmış, yapılan düzenlemelerle Katolik mezhebinde değişimin kaçınılmaz olduğu kabul edilmişti. Katolik mezhebinin öncüsü Fransa’da misyonerlik faaliyetleri daha sistemli bir hale getirilmiş, Paris’te Dış Misyonlar Papaz Okulu kurulmuştu. Bu müessese Papalık Propaganda Kongregasyonu tarafından finanse edilmekteydi³⁸. Sağlanan finansman, Papalığın Fransa’yı misyonerlik faaliyetlerinin bayraktarlığını yapmakla yükümlü kıldığını göstermekteydi. Bundan sonra Papalık tarafından korunan manastırlar, kiliseler, okullar,

³⁵ Arslan, *a.g.e.*, s. 54.

³⁶ Sonyel, *a.g.m.*, s. 367.

³⁷ Sonyel, *a.g.m.*, s. 362-363.

³⁸ Papalık 1662 yılında misyonerlik faaliyetlerinin sistemli bir şekilde yürütülebilmesi amacıyla ‘Propaganda Kongregasyonu’nu teşkil etmişti. Yusuf Velişah Uralgiray, *İslam Âleminde Misyonerlik Faaliyetleri*, Suudi Arabistan Tanıtma Bak. Yay., Ankara 1977, s. 6-7.

hastaneler ve dini toplulukların büyük bir kısmı Fransa'nın himayesi altına girdi. Ancak Osmanlı Devleti'ne bağlı Katolikler üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen sadece Fransa değildi. Bu noktada Fransa'nın karşısına önce Avusturya daha sonra İtalya³⁹ çıkacaktı. Yaşanan mücadele sonrasında Fransa, Katolikleri himaye konusunda rakiplerinin önüne geçti. Fransa Pangaltı'da yer alan St. Esprit ve Galata'daki St. Benoît, Beyoğlu'nda St. Louis kiliselerinin rahiplerine himaye sağladı. Ayrıca Fransa, Kutsal Yerlerdeki (Kudüs) Latin halkını himayesine aldı⁴⁰. Bu etken Fransa'nın Osmanlı topraklarında yaşayan Katoliklerin tamamının himayesinde olduğunu iddia etmesine yol açıyordu. Miralay Mazhar Bey davası bu konuda emsal teşkil eder. Osmanlı Devleti'nde Anadolu'daki Ermeni isyanları esnasında çıkan karmaşada İtalyan vatandaşı Salvator adlı Katolik rahibin öldürülerek yakılması üzerine, Fransa olaya müdahale ederek suçluların derhal cezalandırılmasını istemişti. Olaylardan dolayı o sırada Halep'te Osmanlı Ordusunda bulunan Miralay Mazhar Bey itham edilmişti. Ölen rahip İtalyan asıllı olmasına rağmen Fransa Katoliklerin himayesine malik olduğunu ileri sürerek olaya müdahale ediyordu. Osmanlı Devleti Fransızlar tarafından itham edilen Miralay Mazhar Bey'in Divan-ı Harbe çıkmasını kabul etmesine rağmen, Fransızlar bununla yetinmeyerek yapılacak yargılama sırasında bir Fransız tercümanın hazır bulunması konusunda ısrar ettiler. Babîâli bu talebi başta kabul etmemiş olsa da iki devlet arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni İstanbul'da bulunan konsolosluğu kapatmak ile tehdit etmesi üzerine hükümet duruşmalara tercümanın katılmasına izin verdi. Sonuçta tercümanın da müdahaleleri ile Mazhar Bey suçlu bulunmuş ve idam edilmesine karar verildi⁴¹.

³⁹ Avusturya 1699 tarihli Karlofça Antlaşması'na Katolik din adamlarının kiliselerini tamir edebileceklerine ve ayinlerinin engellenemeyeceğine dair bir hüküm eklemeyi başarmıştı. Bu hükümler ileride Avusturya ile yapılan antlaşmalarda da yer aldı. Her şeye rağmen Avusturya'ya, Osmanlı Devleti'ne mensup Katolikleri himaye etme yetkisi tanınmamıştı. Ancak Avusturya da Fransa gibi, siyasi emellerini gerçekleştirmek ve Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmek amacıyla söz konusu taahhütlerin Katolikleri himaye hakkını sağladığını iddia ediyordu. Pamir, a.g.m., s. 101.

⁴⁰ İlerleyen süreçte Avusturya, Beyoğlu'nda bulunan Sainte Maria kilisesi rahipleri ve St. Georges kilisesi rahibelerine İtalya yine Beyoğlu'nda bulunan St. Antoine ve Galata'da bulunan St. Pierre kilisesi rahip ve rahibelerine himaye sağladı. Pamir, a.g.m., s. 101-102.

⁴¹ Konan, a.g.m., s. 174-175.

1655 yılında İstanbul'da Osmanlı Devleti'ndeki bütün Katoliklerin bağlı olacağı bir Papa Vekilliği⁴² kurulmuşsa da Papalık, Fransa'ya verdiği destekle Doğu Hıristiyanları üzerindeki etkisini arttırmayı amaçlıyordu. Papalık Propaganda Kongregasyonu, Osmanlı Devleti'ne tabii Katoliklerin yaşadığı bölgeleri himaye bölgelerine ayırmış, bu bölgeleri devletlerarasında taksim etmişti. Buna göre; Balkan yarımadası Avusturya'ya geri kalan kısımlar Fransa'nın payına düşmüştü. Başka bir ifadeyle Papalık, Osmanlı Devleti'ndeki tüm Katoliklerin hamiliğini başta Fransa olmak üzere Avusturya'nın üstlenmesini onaylamıştı. Avusturya, Arnavutluk ve Selanik'e gönderdiği misyonerlerle bölge üzerindeki emellerini gerçekleştirmeye çalışırken Fransa Katoliklerin yaşadığı bölgelerin tamamında etkili olmaya çalışıyordu. Ancak Fransa'da din ile devlet işlerinin ayrılması Papalıkla Fransa'nın arasını açacak bu arada siyasi birliğini kuran İtalya da Katolikleri himaye iddiasıyla ortaya çıkacaktı. Bundan sonra Papalık Propaganda Dairesi yeni bir düzenleme yaparak, Osmanlı hudutları dâhilindeki Katolikliğin himaye bölgelerini yeniden taksim etti. Yapılan taksimatta zayıflayan Avusturya göz ardı edilmiş, İstanbul, Arnavutluk, Trablusgarp, Bingazi, Filistin, Ege Adaları İtalya'nın, Kudüs ise Fransa'nın payına düşmüştü. Bundan sonra Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren Katolik misyonerlerin bir kısmı açık bir şekilde İtalya'yı desteklemeye başlamıştı. Misal olarak Fransiskanlar İtalya kralının doğum gününde Fransız himayesinden feragat eylediklerini göstermek üzere Beyoğlu'nda Saint Antoine Kilisesi'ni milli İtalyan renklerine tezyin eyledikten sonra bir ayın yapmışlardı. Ayinde İtalyan elçisi ve İtalyan kolonisi hazır bulunduğu halde kral marşı çalınmış İtalyan kralı için dualar edilmişti. Dominiken papazları da İstanbul ve İzmir'de İtalyan bayrağı çekmek suretiyle İtalya himayesini kabul ettiklerini göstermişlerdi⁴³. Buna rağmen Katolikler üzerinde Fransa'nın ağırlığı devam ediyordu.

⁴² Papalık ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk münasebetler Orhan Bey döneminde başlamıştı. Orhan Bey ile Papa VI. Clement arasında 1348 tarihinde İzmir'de yaşayan Hıristiyanları Rodos şövalyelerinin himayesine bırakan bir antlaşma yapılmıştı. Ancak Osmanlı Devleti'nin gelişmesiyle beraber Hıristiyanlar Osmanlı tebaası sayılmıştı. Bekir Zakir Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık*, İnsan Yayınları, İstanbul 2009, s. 153-154.

⁴³ Ebru Esenkal, *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 18.

Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Ortodoksların hamisi olduğunu iddia eden Rusya 1853 yılında kutsal yerlerdeki Katoliklerin dolayısıyla Fransızların haklarını tartışmaya açtı. Rusya bu meseleyi bahane ederek Osmanlı Devleti'ne savaş açtığında karşısında Osmanlı Devleti ile birlikte İngiltere, Fransa ve Piyemonte'yi (İtalya) buldu⁴⁴. Rusya'nın güneye yayılmasından rahatsız olan bu devletlerden son ikisinin Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasında hiç şüphesiz Rusya'nın doğrudan Katolik menfaatlerini hedef alması da etkili olmuştur.

9. I. Dünya Savaşı Sonrası Gelişmeler Papa'nın İngiltere'den Himaye Talebi

Avusturya'nın zayıflaması üzerine Papalık, Osmanlı Devleti'ndeki tüm Katoliklerin hamiliğini Fransa ve İtalya'nın üstlenmesine karar vermişti. I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti kapitülasyonları tek taraflı olarak ilga ettiğinden savaş yıllarında Fransa Katolikleri himaye hakkını kullanamadı. Ancak Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması ve bu arada Filistin'in İngiltere tarafından işgal edilmesi meseleye yeni bir boyut kazandırdı.

Kutsal toprakların İngiltere tarafından işgal edilmesi üzerine harekete geçen Papa, Paris Konferansı'nın devam ettiği sıralarda Londra'ya gönderdiği Başpiskopos Cerretti aracılığıyla İngiltere'den Katoliklerin hak ve çıkarlarını korumasını talep etti. Cerretti, doğudaki Katoliklerin hamisi olarak Fransa'nın sağladığı desteğin yeterli olmadığını ileri sürerek bundan sonra İngiliz hükümetinin kutsal mekânlardaki Katoliklerin hak ve çıkarlarını korumasını talep etti. İngiltere bu talebe teveccüh gösterdi. İngiliz temsilcisi R. Graham kutsal mekânlarda Hıristiyanlığın bütün mezhepleri arasında adaletin sağlanmasını arzu ettiklerini vurgulayarak Katolik menfaatlerinin de korunacağına dair teminat verdi. Bu noktada Graham kutsal topraklardan çıkarılmasına karar verilen faaliyette bulunan Alman ve Avusturyalı Fransiskenlerin durumunu gündeme getirince Cerretti, "yerlerini alacak diğer kardeşlerinin gelmesine kadar onların çıkarılmamasını" talep etti. Bu talebi kabul eden İngiltere, Papalık tarafından atanacak misyonerlerin bir an evvel Avusturyalı ve Alman Fransiskenlerin yerini almasında ısrar etti. Cerretti de

⁴⁴ Beydilli, a.g.m., s. 18-20.

misyoner görevlendirmek için süre istedi. Bu süre zarfında Alman ve Avusturyalı Fransiskanların kutsal topraklarda kalmalarına göz yumulacaktı⁴⁵. İngiltere’nin öncelikli hedefi, I. Dünya Savaşı sırasında işgal ettiği Filistin’de manda yönetimi kurmaktı. Paris Konferansı’nda bunun için gerekli zemini hazırlayan İngiltere, Osmanlı topraklarının paylaşılacağı Sevr Antlaşması’nda Filistin’in mandasını meşruiyete kavuşturmaya çalışacaktı.

a. Müttefikler arası Tartışmalar ve Papa’nın Tavrı

San Remo Konferansı ve Sevr Antlaşması ile Filistin’deki hâkimiyetini pekiştiren İngiltere, Fransa’nın kutsal topraklardaki Katolikleri himayesine izin vermeyeceğini açıkladı. Bunun üzerine Fransız Başbakanı Poincaré 2 Şubat 1922 tarihinde İngiliz Büyükelçisi’ne bir nota verdi. Bu notada 24 Nisan 1920 tarihinde San Remo’da yapılan Yüksek Konsey toplantısının Fransa’ya Osmanlı Devleti ve bu devletten ayrılmış topraklar üzerinde yaşayan Katolikleri himaye etme yetkisini verdiğini iddia ediyordu. İngilizler ise bu toplantının resmi bir hüviyet taşımadığını düşünüyor, Sevr Antlaşması’yla Fransız haklarının sona erdiğini savunuyorlardı⁴⁶.

Poincaré 11 Şubat 1922 tarihinde İngiliz Büyükelçisi’ne bir nota daha verdi. Notada daha önceki talepler doğrultusunda gerekli düzenlemelerin yapılması isteniyordu⁴⁷. Fakat İngilizler bu notayı da dikkate almadılar.

Fransa ile İngiltere arasındaki tartışmalar devam ederken Papa alenen İngiltere’den yana bir tavır sergiliyordu. Fransa’nın Katolikleri himaye hakkının kapitülasyonlardan kaynaklanan bir hak olduğunu vurgulayan Papa, kapitülasyonların kaldırılmasıyla bu hakkın sona erdiğini ileri sürdü. Fakat bu açıklama İngiliz hükümeti tarafından olumlu karşılanmadı. Çünkü İngiliz hükümeti kapitülasyonların kaldırıldığını kabul etmediğinden kapitülasyonlardan kaynaklanan hakların başta İstanbul olmak üzere Osmanlı Devleti’ne bırakılan topraklarda devam etmesi gerektiğini düşünüyordu. Bütün bunlar

⁴⁵ “Curzon’dan Balfour’a 24 Mart 1919 tarihli mektup”, Public Record Office, Foreign Office (FO), 406/41, nr. 28.

⁴⁶ “Poincaré’dan Hardinge, Hardinge’den Poincaré’ye 2 Şubat 1922 tarihli karşılıklı notalar”, FO, 406/49, nr. 22.

⁴⁷ “Poincaré’dan Hardinge’e 11 Şubat 1922 tarihli nota”, FO, 406/49, nr. 35.

tartışılırken Sevr Antlaşması hâlihazırda yürürlüğe geçirilebilmiş değildi. TBMM kuvvetlerinin Yunanlılara karşı kazandığı Sakarya Savaşı'ndan sonra Sevr'in yürürlüğe gireceğine dair umutlar iyice azalmıştı. Bu ortam içerisinde Vatikan, Katolikleri himaye hakkını Fransa'dan devralmaya çalışıyordu. Fakat Fransız iddiaları Vatikan'da endişeye sebep oluyordu. İngilizler, Fransız iddialarının yanlış anlaşılardan kaynaklandığını ileri sürerek Vatikan'ı bir nebze olsun teskin ettiler. İngiltere'ye göre, Sevr Antlaşması'yla Fransa doğudaki haklarından vazgeçmişti. Bu nedenle üç müttefik, geleceğe ilişkin özel bir himaye üzerinde anlaşmaya varmak zorundaydı⁴⁸.

Bu arada Papa XV. Benedict ölmüş, 6 Şubat 1922 tarihinde XI. Pius⁴⁹ Papa seçilmişti. Yeni Papa'nın da önceliklerinden bir tanesi Katoliklerin himayesi meselesi idi. 9 Şubat 1922 tarihinde yeni Papa'nın seçimi münasebetiyle İstanbul Saint Esprit Katedrali'nde geniş katılımlı bir ayin düzenlendi. Bu ayine İstanbul İngiliz ve İtalyan Yüksek Komiserleri katıldıkları halde Fransız Yüksek Komiseri katılmayarak tepkisini açıkça ortaya koydu. İstanbul'da Fransızca yayın yapan ve Fransız Yüksek Komiserliğinin yarı resmi yayın organı hüviyetindeki *Stamboul* gazetesi de 13 Şubat 1922 tarihli sayısında Saint Esprit Katedrali'nde yapılan ayinden kısaca bahsettikten sonra İstanbul'da bulunan yabancı heyetlerin ayine üst düzeyde katılımına dikkat çekti. İtalyan Yüksek Komiseri Garroni ve İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold işgal İstanbul'unda bu tür haberlerin halk tarafından tepkiyle karşılanmasından endişe ettiklerinden bu yayından rahatsız olmuşlardı. Her iki Yüksek Komiser de yapılan yayının “yanıltıcı ve provokatif” olduğunu düşündüklerinden 15 Şubat 1922 tarihinde İstanbul'da İngilizce ve Fransızca yayın yapan gazetelere bir açıklama yaparak, Papa'ya karşı nezaketsizlikte bulunulmaması gerektiğini vurgulamaya karar verdiler. Mesajın muhatabı doğrudan Fransa olacaktı. 14 Şubat 1922 tarihinde meslektaşları ile irtibata geçen İstanbul Fransız Yüksek Komiseri Pelle, Fransa'nın Katolikleri himaye hakkının devam ettiğini

⁴⁸ “J. de Salis'den (Roma) Curzon'a 14 Şubat 1922 tarihli mektup”, FO, 406/49, nr. 42.

⁴⁹ Asıl adı Ambrogio Damiano Achille Ratti olan XI. Pius Papa seçildikten kısa bir süre sonra İtalya'da Benito Mussolini iktidara geldi. 11 Şubat 1929 tarihinde bağımsız Vatikan kent devletinin varlığına izin veren Laterano Antlaşması imzalandı. Bunun karşılığında papalık da İtalya Krallığı'nın kuruluşunu tanıdı. *Controversial Concordats: The Vatican's Relations with Napoleon, Mussolini and Hitler*, Ed. Frank J. Coppa, The Catholic University of Amerika Press, 1999, s. 99-118.

vurgulayarak yapılması planlanan açıklamanın askıya alınmasını rica etti. Ancak bu rica açıklamanın askıya alınması için yeterli olmadı. 15 Şubat 1922 tarihinde Fransızca yayın yapan *Journal d’Orient* ve *Orient News* gazetelerinde söz konusu açıklama yayınlandı. General Pelle de aynı gün *Stamboul* gazetesinin akşam baskısında yaşananların yanlış anlaşılardan kaynaklandığını ileri sürerek geri adım attı. Pelle, ayinin yapıldığı gün kendisinin diğer Yüksek Komiserlerinden farklı olarak tercih hakkını Saint-Benoît’da yapılan ayine katılmaktan yana kullandığını iddia etti. Bununla beraber Pelle 1740 yılından itibaren Doğu Katoliklerini himaye hakkının Fransa’ya ait olduğunu, Sevr Antlaşması’nın bu hakkı kendilerinden almadığını vurgulamaktan da geri kalmadı. Bu nedenle Pelle tarafından yapılan açıklama tatmin edici olmadı⁵⁰.

I. Dünya Savaşı ertesinde İtalyan hükümeti Papalıkla arasına mesafe koymaya ve resmi ilişkileri kesmeye çalışırken uluslararası arenada Papa’nın haklarına sahip çıkıyordu. İtalyan hükümeti, 25 Nisan 1920’de San Remo’da varılan antlaşmayla Fransa’nın Katolikleri himaye hakkından feragat ettiğini iddia ediyordu. Bu konuda İngiltere ile İtalya’nın Fransa’ya karşı ortak bir cephe kurmaları zor olmadı⁵¹. İngiltere hâkim olduğu Filistin’de Fransa’nın ağırlığını ortadan kaldırmak, İtalya ise en nihayetinde kendi toprakları içerisinde yer alan Papalığın Filistin’de nüfuzunu arttırmak için çalışıyordu.

b. Papalığın Himaye Yetkisini Devralma Teşebbüsleri

Kardinal Sekreteri Gasparri, İngiliz Büyükelçisi ile temasa geçerek geçmişte yaptıkları hizmetlerden dolayı Fransızlara minnettar olduklarını ifade ettikten sonra, Fransızların Katolikleri himaye hakkının Türk hâkimiyetinin ve kapitülasyonların sona ermesi ile son bulduğunu, bundan sonra dini hizmetlerin ifa edilebilmesi için bu yetkinin Papalık tarafından devralınmasını talep etti. Tabii bunun için de İtalya ve İngiltere’nin Fransa’ya karşı Papa’yı desteklemesi gerekiyordu. Yalnız Sevr Antlaşması henüz onaylanmadığından Fransa hukuki olarak halen Katoliklerin hamisi durumunda idi⁵². Sevr Antlaşması’nın onaylanmasından kaynaklanan sorunlardan dolayı yeni antlaşma yapılabilece kadar

⁵⁰ “Rumbold’dan Curzon’a 16 Şubat 1922 tarihli mektup”, FO, 406/49, nr. 46.

⁵¹ “İtalyan Dışişleri Bakanı’nın 17 Şubat 1922 tarihli notası”, FO, 406/49, nr. 48.

⁵² “J. de Salis’den (Roma) Curzon’a 9 Mart 1922 tarihli mektup”, FO, 406/49, nr. 65.

Fransızlar fiili olarak geçmişte elde ettikleri haklarını kullanmaya devam edeceklerdi.

Papa, 6 Mart 1922 tarihinde İngiliz hükümetine bir nota vererek, Kudüs'e hâkim olması hasebiyle İngiltere'nin meseleye ağırlığını koymasını talep etti. Papa, İngiltere'den, Fransa ile yaşanan diplomatik ihtilafı çözmesini ve ileride doğudaki Katolik kiliselerine doğrudan talimat verme yetkisinin kendisine verilmesini de istiyordu⁵³.

Papa'nın çağrısını nazarı dikkate almayan İngiliz hükümeti, Katolikleri ve diğer Hıristiyanları himaye vazifesinin müttefiklerin ortak vazifesi olduğunu açıklayarak meseleyi kapatmaya çalıştı⁵⁴. İngiliz hükümeti tarafından yapılan açıklama Papa'yı tatmin etmedi. Papa Katolik yetkililere bir talimat vererek bundan sonra Doğu Akdeniz'deki şahıs ve cemaatlerin menfaatlerini korumak amacıyla sadece kendi temsilcilerine müracaat etmelerini emretti⁵⁵. İngiltere'den umduğu desteği bulamayan Papa bir oldubittiyle Katolikleri himayesine almak için teşebbüse geçmişti. Fakat İngiliz diplomasisi bu tür oldubittileri kabul edemezdi. Sadece İngiltere'nin istemesi halinde Papa Filistin'deki Katoliklerin himayesine malik olabilirdi.

1922 yılı Mart ayında Paris'te Yakındoğu meselesini görüşmek üzere bir konferans toplandı. Bu konferansta kapitülasyonlara yeni bir şekil vermek amacıyla bir komisyon kuruldu. Yapılan görüşmelerde Fransız temsilcisi M. Poincaré, Katolikler üzerinde Fransız himayelerinin devam ettiğini savundu. Ancak bir süre sonra gerçekleri gören Poincaré, diğer bölgelerdeki hakları saklı kalmak koşuluyla Filistin'deki himayelerinin sona ermesine razı olacaklarını bildirdi. İtalyan temsilcisi M. Schanner ve İngiliz temsilcisi Curzon ise sadece Filistin'de değil Yakındoğu'nun tamamında Fransız himayesinin sona erdiğini savundular⁵⁶. İngiliz-İtalyan ittifakı sonucunda Fransa oldukça zor bir durumda kaldı.

Yaşanan gelişmeler üzerine Fransa doğrudan Papa ile temas kurmaya karar verdi. Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri General Gouraud 1922 yılı

⁵³ “Papa'nın 6 Mart 1922 tarihli notası”, FO, 406/49, nr. 65.

⁵⁴ “Curzon'dan Hardinge'ye 1 Nisan 1922 tarihli mektup”, FO, 406/49, nr. 73.

⁵⁵ “R. Graham'dan Curzon'a 16 Nisan 1922 tarihli mektup”, FO, 406/49, nr. 95-A.

⁵⁶ “R. Graham'dan Curzon'a 16 Nisan 1922 tarihli mektup”, FO, 406/49, nr. 95-A.

Nisan ayı ortalarında Papa ile bir görüşme yaptı. Bunun ardından General Gouraud prosedür gereği Papa sekreteri ile görüştü. Fransa'nın Roma Büyükelçisi de Kardinal Gasparri'nin hazır bulunduğu bir öğle yemeği daveti verdi. Yapılan görüşmelerde ortak konu Fransa'nın Katolikleri himaye talepleri hakkındaki tartışmalardı. Fakat bu görüşmelerden de her herhangi bir netice alınamadı⁵⁷.

Süregelen tartışmalar müttefikler arası ilişkilerde gergin bir dönem başlattı. İtalyan hükümeti 11 Mayıs 1922 tarihinde Paris'teki büyükelçisi aracılığıyla Fransa hükümetine bir nota vererek Yakınoğu'daki Katolikleri himaye hakkının Papa'ya ait olduğunu bildirdi. Ancak bu nota Fransa'nın tutumunda herhangi bir değişiklik meydana getirmedi⁵⁸.

Bu gelişmeler sonrasında Fransız hükümeti de İngiliz hükümetine bir nota vererek Filistin'deki ayrıcalıklarının devam ettiğini savundu. Fakat İngiliz hükümeti bu notaya cevap dahi vermedi. İngiltere bu meselenin iki hükümet arasında yapılacak müzakerelerde halledilecek bir mesele olmadığını, meselenin Yakınoğu hakkında yapılacak genel bir antlaşmaya göre düzenleneceğini iddia ediyordu⁵⁹.

Papalık Filistin'de manda idaresi kuran İngiltere ile yakın temas halindeydi. İngiltere'nin son hamleleri Papalık Kardinal Devlet Sekreteri tarafından takdirle karşılanıyordu. İngiltere'nin Filistin Yüksek Komiseri 4 Temmuz 1922'de Vatikan'ı ziyaret ettikten sonra Filistin'e giderek görevine başlamıştı⁶⁰. İngiltere Papa'nın taleplerini resmen kabul etmemiş de olsa bu ziyaret oldukça anlamlıydı.

10. Fransa'nın Katolikleri Himaye Hakkının Sona Ermesi

Lozan Antlaşması'nda kapitülasyonlardan kaynaklanan haklar ve dolayısıyla Fransa'nın Katolikleri himaye hakkı sona erdi. Bundan böyle himaye sisteminin Türkiye'ye bırakılan topraklarda sürdürülmesine olanak

⁵⁷ Salis'ten Curzon'a 21 Nisan 1922 tarihli mektup", FO, 406/49, nr. 97.

⁵⁸ "İtalyan Hükümeti'nden Fransa Hükümeti'ne 11 Mayıs 1922 tarihli nota", FO, 406/49, nr. 125-A.

⁵⁹ "Macdonald'dan Odo Russell'e 29 Şubat 1922 tarihli telgraf", FO, 406/460, nr. 42.

⁶⁰ "De salis'ten Balfour'a 3 Temmuz 1922 tarihli telgraf", FO, 406/424, nr. 8.

yoktu. Bu nedenle Fransa, hiç olmazsa İngiliz mandasına bırakılan kutsal topraklarda yaşayan Katolikler üzerindeki himayesini devam ettirmeye çalışacaktı.

Katoliklerin himayesi konusunda Fransızlarla doğrudan karşı karşıya gelmek istemeyen İngiliz diplomatları yeni bir strateji geliştirdiler. 7 Aralık 1923 tarihinde Vatikan'da bulunan İngiliz temsilcisi O. Russel'e bir talimat veren Curzon, İngiltere'nin Filistin mandasının tatbikata geçirildiğini vurgulayarak bu aşamadan sonra hiçbir yabancı devletin Filistin topraklarında ayrıcalıklı pozisyonunu sürdürmesine müsaade etmeyeceklerini açıkladı. Kardinal Sekreterinden Filistin'de bulunan Katolik yetkililere talimat vererek Katolik dini törenlerinde Fransız temsilcisinin ayrıcalıklı pozisyona sahip olmayacağını tavsiye etmesini istemişti⁶¹. Curzon'un talimatını alan Kardinal Sekreteri bundan oldukça memnun kalmış, "gülümseyerek" Fransız temsilcisinin ayrıcalıklı pozisyonunu hiçbir zaman kabul etmediklerini ifade etmişti⁶². Bundan sonra Fransa'nın Filistin'deki haklarını sürdürebilmesi neredeyse imkânsızdı.

Gelişmeleri yakından takip eden Fransa'nın Vatikan temsilcisi, Kardinal Sekreteri ile görüşerek Filistin'deki ayrıcalıklarının feshedilmesini şiddetle protesto etmişti. Bu protestodan sonra Kardinal Sekreteri Katolik yetkililere göndermesi gereken talimatı geciktirmişti⁶³.

30 Aralık 1923 tarihinde önce Papa ile ardından Kardinal Gasparri ile görüşen O. Russel, istedikleri doğrultuda bir talimatın bir an önce Filistin'deki yetkililere gönderilmesini talep etti. Gasparri, gecikmenin Fransızlar tarafından yapılan baskılardan değil de iletişimden kaynaklandığını ifade etse de sözlerinin devamında gecikmenin sebebinin Fransız hükümetinin tutumundan kaynaklandığı anlaşılmıştı. Neticede Fransa ile Papalık arasındaki ilişkiler köklü bir geçmişe dayanıyordu. Vatikan, sorunu çözebilmek amacıyla Fransızlara Filistin'de himaye yerine bazı özel haklar verilmesini gündeme getirdi. Ancak İngilizler buna da razı olmadılar. Sonunda Vatikan, Filistin'deki Katolik

⁶¹ "Curzon'dan Odo Russel'e 7 Aralık 1923 tarihli talimat", FO, 406/429, nr. 100.

⁶² "Odo Russell'den Curzon'a 10 Aralık 1923 tarihli mektup", FO, 406/429, nr. 111.

⁶³ "Odo Russell'den Curzon'a 24 Aralık 1923 tarihli mektup", FO, 406/429, nr. 118.

yetkililere bir talimat göndererek İngiltere'nin taleplerini bildirdi⁶⁴. Bu talimat da İngiltere'yi memnun etmedi. Çünkü İngiltere Vatikan'dan, Katolik yetkililere Fransız temsilcisinin ayrıcalıklarının sona erdiğine dair net bir talimat göndermesini istiyordu. Sonunda Vatikan ilgililere beklenen talimatı gönderdi⁶⁵. Böylece Fransızların kutsal topraklarda yaşayan Katolikler üzerindeki himaye hakkı sona erdi.

Sonuç

Osmanlı Devleti kuruluş döneminden itibaren hudutları dâhilinde ticari faaliyetlerde bulunmak isteyen devletlere muhtelif imtiyazlar bahşetmişti. Bu imtiyazların ortak özelliği ticari ve diplomatik saha ve muayyen bölgelerle sınırlı kalmaları idi. İmtiyaz mukaveleleri ile Osmanlı Devleti, taraf devletlere yıllık bedel karşılığında sınırlı bir bölgede geçerli, tek taraflı ticaret hakkı ve gümrük muafiyeti sağlamakta ya da gümrük vergisinde indirim gitmekteydi. Bazı devletlere tanınan balyos ya da elçi bulundurma hakkına ise kurulan ilişkilerin devamını sağlayacak diplomatik bir ayrıcalık olarak bakmak daha doğrudur.

Kanuni döneminde gelişen Osmanlı-Fransız ilişkileri neticesinde akdedilen mukavele ile tahsis edilen kapitülasyonlar sadece ticari ve diplomatik alanlarla ve belli bölgelerle sınırlı kalmayıp, hukuki cihetleriyle Osmanlı hudutlarının tamamını kapsayacak şekilde yeni bir formata kavuşturulmuştu. Kapitülasyonlar padişah değişikliklerinde yeni hükümler eklemek suretiyle yenilenmekteydi. Bu esnada Osmanlı bürokratlarının iyi niyetinden ve diplomatik zafiyetlerinden yararlanan Fransızlar kapitülasyon mukavelelerine eklettikleri hükümlerle Osmanlı hudutları dâhilindeki Katoliklerin himayesini elde ettiler.

Yürüttükleri misyonerlik faaliyetleri ve dağıttıkları himaye vesikaları sayesinde doğu Hıristiyanları arasında Katolik mezhebinin yayan Fransızlar bu vesile ile siyasi ve mali emellerine ulaşmaya çalışmışlardı. Katolik propagandaları özellikle Gregoryen Ermeniler arasında etkili olmuştu. Öyle ki

⁶⁴ “Odo Russell'den Curzon'a 30 Aralık 1923 tarihli mektup”, FO, 406/460, nr. 2.

⁶⁵ “Macdonald'dan Odo Russell'e 29 Şubat 1922 tarihli telgraf”, FO, 406/460, nr. 42.

Katolik mezhebini benimseyen Ermenilerin sayısı hızla artmış, Katolikleşen Ermeniler Fransa'nın da desteğiyle cemaat statüsü kazanmışlardı.

Reform hareketleri ile nüfuzu kırılan Papalık, Katolikliği yaymaya çalışan Fransa'yı desteklemiş, Fransa Katolik mezhebinin öncüsü haline gelmişti. Ancak I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler Fransa'nın himaye politikasına büyük bir darbe vurdu. Lozan Antlaşması ile kapitülasyonlar kaldırıldığından Fransa'nın Türkiye'ye bırakılan topraklarda himaye hakkı sona erdi. Öte yandan Filistin'de manda idaresi kuran İngiltere, Fransa'nın bu bölgedeki Katolikler üzerinde himaye hakkını sürdürmesine izin vermedi. Böylece Fransa'nın yakın doğudaki Katolikleri himaye hakkı sona ererken Papalık bölge üzerinde yeniden hâkimiyet kurma fırsatı buldu.

Abstract

THE TERMINATION OF FRANCE'S RIGHTS OF PROTECTION OF CATHOLICS IN THE OTTOMAN STATE

The concession, from Orhan Bey era which Ottoman State had granted with economic and politic expectations, was extended with capitulations granted by Süleyman I. At the outset they were under total control of the Ottomans, but later became a major problem because of decrees which were added to renewed contracts and which failed to meet Ottoman State's economic and political expectations . The foreign states that benefit from the capitulations increasingly extended their economic, political, commercial and legal rights. Thanks to the capitulations, France, who acquired the status of protector of Catholics, spread Catholicism in Ottoman State. Their activities were effective especially among Armenians. Thus France found the opportunity to intervene the internal affairs of the Ottomans.

Keywords: Capitulations, Catholics, Protection, Ottoman State, France.